

MAKALE

ARTICLE

Başlık | Title:

19. Yüzyıl Başlarında Kudüs, Abdullah Çakmak | Jerusalem in the Early 19th Century, Abdullah Çakmak

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.1036409>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Orçun NALEZEN, 0000-0003-1149-3261, zbj2ZFoAAAAJ

Alıntı | Citation:

Nalezen, Orçun. "19. Yüzyıl Başlarında Kudüs, Abdullah Çakmak", kitap tanıtımı 19. Yüzyıl Başlarında Kudüs, Abdullah Çakmak. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 10 (2021): 142-147.

Nalezen, Orçun., "Jerusalem in the Early 19th Century, Abdullah Çakmak" review of *Jerusalem in the Early 19th Century* by Abdullah Çakmak" *Bulletin of Palestine Studies*, no. 10 (2021): 142-147.

Makale Türü | Article Type: Kitap Değerlendirme Makalesi | Book Review Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 14.12.2021

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 26.12.2021

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

INDEX
COPERNICUS
INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

CEEOL

SCIENTIFIC
INDEXING

DRJI

GOOGLE
SCHOLAR

Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial 4.0
International (CC BY-NC 4.0)

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

KİTAP TANITIMI

19. YÜZYIL BAŞLARINDA KUDÜS, ABDULLAH ÇAKMAK

Abdullah Çakmak, 19. Yüzyıl Başlarında Kudüs, İLEM Yayınları, İstanbul, 2020. xxii+240, ISBN: 978-625-7800-05-1

Tarihsel olarak 19. yüzyıl başları, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük güçler tarafından tasfiyesinin başlangıcını teşkil eder. Zamanla "Şark Meselesi" tabiri etrafında kavramsallaşacak olan süreç, birden fazla çatışma alanı meydana getirmiştir. Modern Çağ'ın başlangıcında ortaya çıkan ve toplumsal dinamizme lokomotif vazifesi görecek olan hareketler, imparatorluğun doğal olarak bünyesinde barındırdığı fay hatlarını harekete geçirecek, kadim ve kutsal topraklarda ise ilgi ve kaygıyla takip edilecekti. Abdullah Çakmak'ın Kudüs'ü tam bu tarihsel dönüm noktasında var olmaktadır. Bir başka ifadeyle Çakmak, Kudüs'ü anlatmak için bu tarihsel değişim ve dönüşüm çağını seçmiş görünmektedir. En başından itibaren inşa ettiği tarihsel anlatı iki yönlü bir bakış açısını yansıtır. Özellikle "Giriş" bölümü'nde tutturulan yaklaşım bu noktada ele alınabilir. Yazar gelişmeleri, siyasi olaylar ile toplum arasındaki etkileşim bağlamında ele almakta, gelişmelerin toplumsal düzlemedeki yansımalarıyla toplumsal realitenin ortaya çıkmaya zorladığı idari düzenlemeleri aynı çerçeveye yerleştirmektedir.

Abdullah Çakmak, imparatorluğun genelinde sarsıntılara yol açan gelişmelerin Kudüs üzerindeki etkilerini ele alırken, Osmanlı Devleti'nin genelinde hâkim olan sorunların Kudüs'teki yansımalarını da ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma rağmen Kudüs'ün de Kudüslülerin de büyük resmin içinde kaybolmadıkları görülmektedir. Zira yazar, her ne olursa olsun Kudüslüleri sahneye "özne" olarak çıkarmakta, Kudüs'teki idari elitler bünyesinde halkı, tarihin edilgen bir unsuru olarak sunmamaktadır. Özellikle Şam ile Trablusşam arasında salınıp duran güç dengelerinin ortasında Kudüslüler kendi iradeleriyle var olmaya çalışırken görülür. Nitekim I.

---

* Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 37150, Kuzeykent, Merkez - Kastamonu / Türkiye, orcunnalezen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1149-3261, Google Scholar ID: zbJ2ZFoAAAAJ

bölüm, böyle bir iktidar mücadelesinin, Cezzar Ahmed Paşa ile Ebulmerak Muhammed Paşa rekabetinin gölgesi altında başlar.

19. yüzyılda iktidar savaşları, güçlü ve rakip paşaların arasındaki husumet siyaset alanının sınırlarını belirliyordu. Taraflar birbirlerine karşı üstünlük sağlama mücadelesinde, kan dökmek dâhil, her türlü araca başvuruyordu. Bu durum Kudüslülerin de bir ölçüde siyasi bir tutum belirleyebilmesinin önünü açmış gibidir. Çakmak, bu noktada Kudüslülerin temayüllerinde etkili olan unsurların üzerine eğilir. İsbetli tespitleri idari kararlar ile Kudüslülerin aldığı pozisyonun gerekçeleri arasında okuyucunun bağ kurmasına yardımcı olur. Bir başka ifadeyle Kudüs halkının sınırlı politik alanda takındığı tutumun gerekçelendirilmesinde tarihsel gerçeklerin iskanmadığı görülür (s. 17 vd.).

Öte yandan iktidar mücadeleleri hakkında paylaşılanlar, yazara üç husus üzerine söz söyleme imkânı tanır: toplumsal düzlemde etkili olan gruplar, Kudüs'ü etkileyen çatışma alanları ve iktidar mücadelelerinin temel dinamikleri. Öncelikle bunlardan sonuncusu hakkındaki tespitlere temas edilebilir. Yazar, zaman zaman kendisinden daha önce dile getirilmiş olan değerlendirmelere de yer vermektedir. Cezzar Ahmed Paşa'nın "etkili" yönetimi altında sağlanan istikrarın, onun varlığına bağımlı olması ile Vehhabi hareketinin gelişimi arasındaki bağı sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle Osmanlı otoritesinin zaaflarını "güçlü" devlet adamlarının faaliyetlerinde aramakta, Vehhabiliğin yükselişi ile Cezzar Ahmet Paşa'nın görev süresi arasında korelasyon kurmaktadır. Güç ile istikrar arasında bir türlü sağlanamayan denge yoksunluğuna da bu bağlamda dikkat çekmektedir. Dahası Kudüslülerin de Osmanlı devlet ricali arasındaki ayak oyunlarına dayanan siyasi alandaki varlıklarının sonuçlarını da bu düzlemde ele almaktadır. 1825 İsyanı'nı da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile oğullarının ortaya çıkardığı kaotik durumu da aynı yaklaşımla değerlendirmektedir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Kudüs'te gösterdiği varlığın derinliğini hem kurumsal hem de kültürel anlamda ölçmektedir.

Kaynaklar ile ihtiyaçlar arasında tutturulamayan denge, geleneksel uygulamaların terk edilemeyecek kadar kök salmış olması Kudüs ve çevresindeki dünyada kapsamlı dönüşümlerin önünde bir engel olarak duruyordu. Ancak değişen dünya yeni ilişkilerin ve dengelerin ortaya çıkmasını zorunlu kılıyordu. Bu tarihî kriz anında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ortaya çıkışı yeni gibi görünen aslında hiç de yeni olmayan bir iktidar biriktirme yönetimine işaret ediyordu. Yazar, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın faaliyetleri ve mücadelesi bağlamında Kudüs'ün durumunu ele

almaktadır. Bir başka ifadeyle Kudüs'ü Şam, Mısır ve Hicaz arasında konumlandırmakta, geleneksel hâle gelmiş güç mücadelelerinin yapısı üzerinden Kudüs'ü etkileyen gelişmeleri açıklamaktadır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a ve padişaha karşı taleplerini meşru kılan en önemli unsur güçlü ordusuydu. Bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ise yönetimine terk edilen bölgelerdeki halkların omuzlarına yükleniyordu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ortaya çıkana kadar Cezzar Ahmed Paşa ile Ebulmerak Muhammed Paşa arasında kalan Kudüslüler de ekonomik kaygılarla seçimler yapmışlardı. Bu paşaların da kalabalık birliklere ihtiyacı vardı ve onlar da yönettikleri bölgelerdeki halkı ağır vergilerle yüz yüze bırakmıştı. Yazar, tüm bu hususlara değinirken Kudüs'e ve Kudüslülere merkezî bir rol verme kaygısıyla değil de Yunanistan'dan Arabistan'a kadar olan sahada Kudüs'ü konumlandırma çabasıyla hareket etmiş görünmektedir. Onun bu yaklaşımı öncelikle okuyucunun işini kolaylaştırmaktadır. Abdullah Çakmak'ın, kaos ile sukûnet arasında kurduğu sarkaç sayesinde Kudüs'teki toplumsal aktörlerin tamamını (idari elitlerden, önde gelen ailelere ve yeniçerilere kadar) sahneye çağırıldığı, okuyucuyu böylece II. bölüme hazırladığı görülür.

Önceki bölümde 19. yüzyıl Kudüs'ündeki hayata etki eden olaylar üzerinden şehirdeki toplumsal grupları ele alan yazar, II. bölümde şehirdeki toplumsal dinamizme yönelir ve öncelikli olarak belgelerden Kudüs toplumunun temel dinamiklerine yön veren unsurları araştırmaya girişir. Yazarın Müslüman toplumuna ilişkin değerlendirmelerinde yüz yüze geldiği ilk meydan okuma Müslümanların toplumsal davranışlarına tesir eden mezhepsel ayrılıklarla ilgili olmuştur. Ardından Kudüslü Müslüman seçkinlerin tanımlanmaya girişildiği görülür. Bu noktada Kudüs toplumunda temayüz etme (iktidar biriktirme) yolu olarak kamu hizmeti yürütmenin etkili olduğu vurgulanır. Yazar, Kudüslü Müslüman elitleri devletle toplum arasındaki ilişkilerin kavşak noktalarını tutmuş olarak karşımıza çıkarır (s. 64-74).

19. yüzyıl Kudüs'ünde kurulu toplumsal düzende temayüz etmenin iki meşru yolu vardı: devlet hizmetinde olmak, kamu yararına faaliyetler yürütmek. Bunlardan ikincisi daha gözle görülür, zira daha gündelik hayata tesir eden yönleri sahiptir. Yazar, vakıfları tam da toplumsal düzlemdeki meşruiyet arayışları bağlamında ele almaktadır. Kamuoyu desteğini resmî otorite lehine sağlamak ve sürekli kılmak için en etkili meşruiyet kaynaklarından biri Kudüs'ün kutsal kimliğinin temel unsurları olan yapıları ve kurumları ayakta tutmaktan geçiyordu. Kamame Kilisesi, Hz. Ömer Camii gibi yapıların tamiri ve bakımı için ortaya konulan her türlü gayret, Osmanlı

Devleti adına rıza üretiminin etkili yollarından biriydi. Bu çabalar vakıfların hukuki bünyesinde yürütüldüğü için kamuoyu tarafından tasvip edilmenin yolu hem padişah hem de Kudüslü elitler açısından vakıf faaliyetlerinden geçiyordu. Abdullah Çakır, vakıf meselesini alışıldık olduğu üzere şehre vakıfların sağladığı fiziksel katkılar bağlamında değil, toplumsal işleyiş ve ilişkilerin mekaniği bağlamında ele almış ve kimlik analizinde bulunmuştur. Bu kapsamda vakıfların banilerinin olduğu kadar “ferağ” kayıtlarından hareketle vakıf görevlilerinin kimliklerini ele almış, vakıf görevlerinin kimler arasında ve hangi koşullar altında el değiştirdiğini de irdelemiştir. Sermaye hareketliliği ve nitelikli işgücünün temayülüne ilişkin değerlendirmelerini de böylece paylaştığı gibi *hüluvv*, *hukr* ve *istibdal* gibi kavramlar üzerinden Kudüs’ün kendine has koşullarına da işaret edebilmiştir.

Tıpkı kadim vakıf mirasının muhafazasında temas ettiği gibi yazar, meşruiyet (rıza üretimi) ile *surre* alayları arasında da bağ kurmakta, *surre* organizasyonuna yönelik ortaya konulan ihtimamı da “devlet sorumluluğu” bağlamında açıklamaktadır. Bu husus bir noktaya kadar daha önce yapılmış değerlendirmelerin bir tekrarı niteliğinde olmakla birlikte, 17. yüzyıl sonunda ortaya çıkan yeni düzenlemelerin bölge üzerindeki etkilerine ilişkin belgelere dayalı tespitler oldukça değerlidir. Yazarın surreden pay alanlar hakkındaki tespitleri Kudüs’teki sosyal dinamiklere ilişkin daha önce paylaşılmış olan değerlendirmelerin bütünleyicisi niteliğindedir. Gerçekten de *surre*, Kudüslülerin merkezî otoriteyle geliştirdikleri tarihî - kültürel bağın en güçlü dışı vurumu, Kudüs’ün özel konumunun en sarıh göstergesiydi. Yazar bu bahsin ardından ahkâm-ı şikâyet defterlerinden elde ettiği veriler üzerinden devlet-toplum ilişkilerine odaklanmaktadır. Böylece Kudüslü Müslümanların temel meselelerine dair kantitatif veriler paylaşmaktadır.

III. bölümde ise Kudüs toplumunun bir diğer tabii bileşeni olan gayrimüslimlere eğilmektedir. Öncelikle Yahudi topluluğunun varlığını açıklamaya dönük tespitlerini paylaşan yazar, Kudüs’teki Yahudi nüfusunun seyrini ele almakta, Yahudilerin göç yoluyla dinsel/romantik gerekçelerle geldiklerine işaret etmektedir. Hıristiyanlar konusunda ise eldeki çok sayıdaki belgeden hareketle daha detaylı bilgiler aktarmaktadır.

Abdullah Çakmak tarafından ele alınan belgeler Kudüs’ün geçmişte de dinsel ayrımlara dayalı gerilimlere sahne olduğunu ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl başında Kudüs’teki Doğu Kiliseleri içinde (özellikle Rumlar ile Ermeniler arasında) yaşanan sorunlara karşı imparatorluk merkezinin kayıtsız kalamadığı hatta bu gerilimin içine çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda üretilmiş bulunan belgeler, yazara, Hıristiyan cemaatler üzerinde yapılabilecek değerlendirmeler için kıymetli veriler

sunmuştur. Özellikle mekânsal sınırların belirlerlenmesinde ve dinî ayrıcalıkların tanımlanmasında/hukukî güvence altına alınmasında merkezden sadır olan fermanlardan yararlandığı görölmektedir. Yazarın tespitleri açık şekilde Osmanlı Devleti'nin Hıristiyanlar nezdinde, bilhassa 18. yüzyılda, hakem olarak kabul edilebilecek ölçüde benimsendiğini, dolayısıyla meşru göröldüğünü ortaya koymaktadır. Bu bölümde toplumsal dönüşümde ve işleyişte devlet müdahalesinin tarihî, kültürel ve sosyolojik dayanaklarını anlamak için değerli katkılar sunulduğunu ifade etmek mümkündür. Tarihçinin anlatısını dönüm noktası olarak kabul edilebilecek gelişmeler (Kamame Kilisesinin onarımı gibi) üzerine kurgulaması, okuyucunun işini kolaylaştırmıştır.

Divan-ı hümayuna başvuru gibi hukuki uygulamaların gayrimüslimlere de açık olmasından hareketle gayrimüslimlerin hak ve ayrıcalıkların güvence altına alındığı savı III. bölümde yazar tarafından savunulmuştur. Söz konusu hukuki güvence üzerinden Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki görece eşitliğe ve gayrimüslimlere sağlanan özgürlüğe vurgu yapan çok sayıda çalışma vardır. Öte yandan yazarın bu durumu bir parça daha somutlaştırdığı anlaşılmaktadır. Daha sarih bir ifadeyle II. bölümde Müslümanların imparatorluk merkezine yaptıkları başvurular konusunda takip edilen yöntemin, bu defa III. bölümde gayrimüslimlerin başvuruları konusunda uygulandığı görölmektedir. Bu yaklaşımıyla yazar, gayrimüslimlerin sahip olduğu hakları vurguladığı gibi 18 ve 19. yüzyıllarda Kudüs toplumunun -inanç ayırımından bağımsız bir biçimde- ortak sorunlara sahip olduğunun da altını çizmiştir.

Abdullah Çakmak'ın eseri etkili bir metodolojiyi, titiz bir kaynak çalışmasını yansıtmaktadır. Yazarın kullandığı kaynaklardan bir kısmını bölge halkının imparatorluk merkezine başvurularında kullandığı Arapça belgeler ve raporlar teşkil etmektedir. Çakmak, çok sayıda şer'iyye sicili, vakıf kayıtları, hatt-ı hümayun, ahkâm-ı şikâyet defteri ve tahrir defteri kullanmıştır. Dolayısıyla Kudüs'e ilişkin çeşitlilik arz eden, farklı amaçlarla, farklı bürolar tarafından, farklı yazı türlerinde kaleme alınmış belgelerden istifade etmiştir. Böylece çok yönlü bir tarih inşası için ihtiyaç duyulabilecek her türden belgeye ulaştığını ifade etmek mümkündür. Sonuç kısmı biraz daha geniş şekilde ele alınabilirdi. Bununla birlikte eserin tamamında hâkim olan akıcı ve anlaşılır üslup, yetkin bir tarihçilik pratiğinin inceliklerini yansıtmaktadır.

Abdullah Çakmak, Osmanlı Kudüs'ünün daha iyi anlaşılması için önemli bir çaba ortaya koymuş görönmektedir. Yazarın incelemeyi seçtiği 19. yüzyıl başları, modern çağın başlangıcına, yıkımın ve yeniden doğuşun

şafağına tesadüf etmektedir. Kudüs, modern Türk entelijansiyasının çeşitli saiklarla ilgisini çekmektedir. Şüphesiz ilgi çekmeye de devam edecektir. Şehrin sahip olduğu kutsallık, safsatadan mitolojiyle uzanan çok çeşitli ve fantastik görüşlerin üretilmesi için mümbit bir tarihsel zemin sunmaktadır. Tam da bu sebeple etkileri öyle ya da böyle günümüzde de hissedilen gelişmeleri anlamak ve ayakları tarihî gerçeklere basan değerlendirmeler yapabilmek için eser, hem ilmi hem de entelektüel anlamda “Kudüs” üzerine dikkate değer bir katkı sağlayabilecek niteliktedir.